

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2+349.42

Чабаненко М. М.,

*доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЧИННОГО Й ПЕРСПЕКТИВНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ УКРАЇНИ

SOME ISSUES OF ACTING AND PROSPECTIVE LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONSHIPS WITHIN THE FARMING ENTERPRISES OF UKRAINE

Здійснено аналіз окремих норм Закону України «Про фермерське господарство» й проекту Трудового кодексу України (далі – ТК України). Виявлено, що серед основних проблем чинного й перспективного правового регулювання праці у фермерських господарствах – обмеження трудової правосуб'єктності фермерських господарств; неузгодженість системи джерел; «експансія» норм проекту ТК України у сферу корпоративних відносин.

Ключові слова: фермерське господарство, трудові відносини, трудова правосуб'єктність.

Осуществлен анализ отдельных норм Закона Украины «О фермерском хозяйстве» и проекта Трудового кодекса Украины. Вывявлено, что среди основных проблем действующего и перспективного правового регулирования труда в фермерских хозяйствах – ограничение трудовой правосуб'єктности фермерских хозяйств; несогласованность системы источников; «экспансия» норм проекта ТК Украины в сферу корпоративных отношений.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, трудовые отношения, трудовая правосуб'єктность.

The analysis of certain rules of The Law of Ukraine “On Farming Enterprise” and the Labour code of Ukraine draft law is carried out. Some basic problems of the acting and prospective legal regulation of labour in farming enterprises; they are: restrictions of labour legal personality of farming enterprises; inconsistency of the system of legal sources; “expansion” of Labour code of Ukraine draft law rules into the field of corporate relationships.

Key words: farming enterprise, labour relationships, labour legal personality.

Закон України «Про фермерське господарство» [1] (далі – Закон № 973-IV) наразі забезпечує установлене правове регулювання трудових відносин у фермерських господарствах, хоча воно й не є досконалим. Суттєві новації в правовому регулюванні трудових відносин у фермерських господарствах передбачаються в проекті Трудового кодексу України [2] (далі – проект ТК України); відповідні положення останнього також є в чомусь дискусійними. На окремі вади такого чинного й перспективного правового регулювання звернемо далі нашу увагу.

Окремі питання правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах у різні часи були предметом уваги таких вчених, як: М.Г. Александров, Ю.А. Вовк, К.Є. Даньшина, В.В. Єрмоєнко, Л.І. Левітін, О.А. Мірошніченко, Т.С. Новак, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич та ін.

Метою цієї статті є виявлення проблем і суперечностей чинного й перспективного правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах.

Відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону № 973-IV, «трудова відносина у фермерському господарстві базується на основі праці його членів». Цей припис видається недоречним, зайвим. І не лише тому, що він не встановлює, власне, жодного правила поведінки, але й тому, що є по суті хибним судженням, яке, в тому

числі, може бути покладене в основу хибних умовиводів. Трудові відносини в цілому в певного роботодавця не можуть «базуватися» на праці конкретних осіб. Трудові відносини «базуються», якщо можна так сказати, на нормах позитивного трудового права, об'єктивованих у відповідних джерелах права (нормативна основа трудових відносин); на фактичних суспільних відносинах найманої праці (соціальна основа трудових правовідносин); на трудовому договорі й інших юридичних фактах трудового права (юридико-фактично основа). Буквальне ж тлумачення обговорюваного припису може призвести до безумовно хибного висновку про те, що можливість участі фермерського господарства в трудових правовідносинах, його право використовувати найману працю, його, власне, трудова правосуб'єктність нібито перебуває в певній суттєвій залежності від того, використовує фермерське господарство працю своїх членів чи ні.

Також мало доречним видається й інший припис ч. 1 ст. 27 Закону № 973-IV: «в разі виробничої потреби фермерське господарство має право залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом)». Схоже положення містилось і в Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» [3]. Тут також вбачаються ознаки необґрунтованого звуження трудової правосуб'єктності

фермерських господарств: вона пов'язується із категорією «необхідності» використання найманої праці, наявності «виробничої потреби». Внаслідок буквального тлумачення цього припису також можна дійти хибного висновку про те, що, скажімо, використовувати працю найманих працівників, які не є членами фермерського господарства, останнє має право лише в тому випадку, коли відповідну трудову функцію не можуть виконувати члени фермерського господарства. Недоречним також видається вказівка на «громадян», коли йдеться про потенційних найманих працівників фермерського господарства. Хоча для іноземців і осіб без громадянства встановлений ускладнений порядок працевлаштування, не може бути сумнівів, що й фермерські господарства можуть наймати таких працівників.

Тут слід принагідно нагадати, що одним із принципів підприємницької діяльності (а фермерське господарство, згідно зі ст. 1 Закону № 973-IV, є формою такої діяльності) статтею 44 Господарського кодексу України [4] визначено принцип вільного найму підприємцем працівників.

Уже більш реальні спроби обмежити трудову правосуб'єктність фермерських господарств спостерігаємо в нормах про сімейні фермерські господарства, які включено до Закону № 973-IV в 2016 році [5]. З одного боку, відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону № 973-IV, фермерським господарствам зі статусом сімейних фермерських господарств передбачено надання додаткової державної підтримки в порядку, передбаченому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [6] (наразі відповідні норми в цьому законі відсутні). З іншого – для набуття статусу сімейного фермерського господарства має використовувати лише працю тих його членів, які є виключно членами однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України (для фермерських господарств без статусу юридичної особи, організованих на основі діяльності фізичної особи-підприємця – працю фізичної особи-підприємця й членів її сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України); при цьому залучення сімейним фермерським господарством інших громадян може здійснюватися виключно для виконання сезонних і окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства й потребують спеціальних знань чи навичок (ч. 5 ст. 1 Закону № 973-IV).

Звичайно, до законодавчого врегулювання розмірів і порядку надання додаткової державної підтримки відповідні норми не становлять практичного інтересу. Однак видається, що запровадженій законодавцем критерій виникнення права на додаткову державну підтримку є дещо дискримінаційним: сім'ї із більшою кількістю працездатних членів, які, до того ж, бажають працювати у фермерському господарстві, виявляються в більш вигідному становищі. Крім того, незрозуміло, чому законодавець звужив коло можливих членів сімейного фермерського господарства до «членів сім'ї» в розумінні Сімейного кодексу України. Такий підхід видається не лише дискримінаційним, але й таким, що в перспективі

може мотивувати фермерські господарства використовувати працю фізичних осіб без належного оформлення.

Видається набагато доцільнішим при визначенні права на додаткову державну підтримку фермерських господарств використовувати більш об'єктивні критерії, такі як загальна кількість працівників і річний дохід.

Можна очікувати, що прийняття Трудового кодексу України на основі проекту ТК України означитиме суттєві, а подекуди – докорінні зміни в парадигмі правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах.

Суть відповідних змін в цілому правильно відображає Т.С. Новак: розширення сфери дії трудового права в правовому регулюванні трудових відносин в сільському господарстві [7, с. 139]. Наразі Закон № 973-IV (ч. 2 ст. 27) передбачає, що «трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором (контрактом), – законодавством України про працю». А згідно із ч. 1 ст. 311 проекту ТК України, «трудові відносини працівників – членів виробничих кооперативів регулюються трудовим законодавством із врахуванням особливостей, установлених цією главою (йдеться про Главу 4 «Особливості трудових відносин членів виробничих кооперативів») Книги 4 «Особливості регулювання трудових відносин за участю окремих категорій працівників і роботодавців» проекту ТК України. Положення цієї глави поширюються на трудові відносини фермерських господарств у силу вказівки ст. 317 проекту ТК України – М.Ч.), законами, а також статутами й правилами внутрішнього розпорядку. За рішенням загальних зборів членів кооперативу трудові відносини членів виробничих кооперативів можуть регулюватися колективним договором».

У цілому такі зміни варто вітати хоча б тому, що таким чином члени фермерського господарства отримають належний рівень охорони й захисту своїх трудових прав і законних інтересів. І сімейно-родинний характер членства у фермерському господарстві, на нашу думку, аж ніяк не применшує значення й актуальності таких охорони й захисту.

Однак варто зазначити, що в такому вигляді ч. 1 ст. 311 проекту ТК України створює підґрунтя для правових колізій, оскільки в проекті ТК України не надається відповіді на питання: 1) чи може статут фермерського господарства встановлювати відмінні від трудового законодавства правила щодо трудових відносин членів фермерського господарства; 2) чи передбачається колективний договір як альтернативне або як факультативне джерело правового регулювання трудових відносин членів фермерського господарства.

У цілому вітаючи поширення дії трудового законодавства на трудові відносини членів фермерського господарства, не можемо не висловити й певного занепокоєння тим, що окремі норми Глави 4 Книги 4 проекту ТК України явно виходять за межі предмету

трудового права, намагаючись врегулювати й суто корпоративні відносини. Йдеться про положення частин 2 і 3 ст. 313 проекту ТК України.

Частина 3 ст. 313 проекту ТК України передбачає, що «член виробничого кооперативу зобов'язаний виконати вимогу кооперативу щодо укладення трудового договору із кооперативом протягом п'ятнадцяти днів. Невиконання цієї вимоги є підставою для виключення особи із виробничого кооперативу». Тут слід зазначити, що обов'язкової трудової участі членів фермерського господарства в його діяльності Закон № 973-IV не передбачає. Дещо іншою є ситуація щодо кооперативів, до яких, попри багато спільних рис, фермерські господарства не відносяться. Якщо в Законі України «Про кооперацію» [8] (абз. 4 ч. 1 ст. 2) й Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» [9] (абз. 5 ч. 1 ст. 1) йдеться про «обов'язкову трудову участь», то в Цивільному кодексі України [10] формулювання м'якше – йдеться вже про те, що діяльність виробничого кооперативу «базується на особистій трудовій участі» його членів. В будь-якому разі, відповідно до ч. 2 ст. 164 Цивільного кодексу України, «характер і порядок трудової участі його членів у діяльності кооперативу і їхньої відповідальності за порушення зобов'язань щодо особистої трудової участі» визначаються статутом виробничого кооперативу. Те саме справедливо (за відсутності спеціальних норм із цього питання в Законі № 973-IV) й для фермерських господарств: питання зобов'язань членів фермерського господарства щодо трудової участі в його діяльності є сферою регулювання статуту фермерського господарства (або договору про створення сімейного фермерського господарства).

У будь-якому разі, положення ч. 3 ст. 313 проекту ТК України є втручанням у виключну компетенцію виробничих кооперативів і фермерських господарств, у сферу правового регулювання статутів цих суб'єктів.

Недоречним видається й формулювання ч. 3 ст. 313 проекту ТК України про укладення трудового договору як обов'язку фізичної особи-працівника, яке відповідає праву-вимозі роботодавця. Така текстуальна формалізація відносин щодо обов'язкової трудової участі членів кооперативних організацій видається такою, що суперечить правовим приписам про заборону примусової праці. Трудова участь у тому вигляді, в якому вона передбачена статутом виробничого кооперативу й фермерського господарства, є не обов'язком особи, а умовою її членства у відповідній організації.

Частина 2 ст. 313 проекту ТК України передбачає, що «робота у виробничому кооперативі є основним місцем роботи члена кооперативу. Статутом може передбачатися можливість роботи члена виробничого кооперативу в кооперативі на умовах сумісництва». Тут так само має місце втручання у сферу регулювання статутів виробничих кооперативів і фермерських господарств. Виходячи із положень цитованої вище ч. 2 ст. 164 Цивільного кодексу України, ці питання також підлягають врегулюванню статутами цих суб'єктів. Натомість законодавець навіщо намагається встановити загальне правило про основне місце роботи члена кооперативу.

На позитивну оцінку заслуговує правова інституціоналізація в проекті ТК України переважних прав членів фермерського господарства як працівників такого фермерського господарства при наданні роботи, переведенні на іншу роботу й залишенні на роботі в разі вивільнення (ч. 2 ст. 3, ст. 314 й ін.), а також можливості визначити статутом або рішенням загальних зборів членів фермерського господарства перелік посад, які можуть займати виключно члени фермерського господарства (ч. 2 ст. 311).

Проведений аналіз чинного й перспективного правового регулювання трудових відносин у фермерських господарствах України свідчить про:

1. Необхідність усунення правових норм, які прямо чи приховано спрямовані на обмеження трудової правосуб'єктності фермерських господарств. Зокрема, ч. 1 ст. 27 Закону № 973-IV пропонуємо викласти в такій редакції: «1. Фермерське господарство може використовувати працю його членів, а також інших осіб, які залучаються до роботи за трудовим договором (контрактом)». Так само вважаємо за доцільне при визначенні права на додаткову державну підтримку фермерських господарств використовувати критерії загальної кількості працівників і річного доходу.

2. Одноманітним чином визначити в законодавстві обов'язковість чи необов'язковість трудової участі членів фермерського господарства в діяльності останнього.

3. У проекті ТК України усунути норми, які, виходячи за межі трудових відносин, мають об'єктом свого правового регулювання корпоративні відносини членів виробничих кооперативів і фермерських господарств із цими організаціями.

4. У проекті ТК України уточнити співвідношення статутів виробничих кооперативів і фермерських господарств і інших джерел трудового права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
2. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 (доопрацьований, станом на 20.05.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=53221&pf35401=322609>.
3. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 20.12.1991 № 2009-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 14. – Ст. 186.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

5. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення й діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 21. – Ст. 406.
6. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.
7. Новак Т.С. Трудові відносини в сільському господарстві за проектом Трудового кодексу України / Т.С. Новак // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 137–139. – С. 139.
8. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
9. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – ст. 261.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.